

GAZETA DISKURSIDA QISQARTMALARNING REFERENSIAL VA NOMINATIV FUNKSIYALARI: INGLIZ VA QORAQALPOQ TILLARI MISOLIDA

Berdimuratov Baxtiyar Tugelbay o'g'li,

Qoraqalpoq Davlat Universiteti 3-bosqich tayanch doktranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va qoraqalpoq gazeta diskursida qisqartmalarning referensial va nominativ funksiyalari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Avvalo, qisqartmalarning til iqtisodiyoti prinsipi asosida shakllanishi hamda ularning diskursdagi o'rni yoritiladi. Shu bilan birga, tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, korpus va lingvopragmatik metodlardan foydalanilgan holda, har ikkala til materiallari o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qisqartmalar har ikkala tilda nomlash va murojaat qilish funksiyalarini bajaradi, biroq ularning amalga oshirilish mexanizmi turlicha. Xususan, ingliz tilida qisqartmalar ko'pincha leksiklashgan va kontekstdan mustaqil holda ishlatilsa, qoraqalpoq tilida ular ko'proq kontekstga bog'liq va institutsional xarakterga ega. Bundan tashqari, qisqartmalar matn ichida kohesivlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Natijada, qisqartmalar gazeta diskursining samaradorligini oshiruvchi muhim lingvistik vosita ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: qisqartmalar, gazeta diskursi, referensiya, nominatsiya, kohesivlik, lingvopragmatika, ingliz tili, qoraqalpoq tili.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ референциальных и номинативных функций сокращений в английском и каракалпакском газетном дискурсе. Прежде всего, освещается формирование сокращений на основе принципа экономии языка и их роль в дискурсе. При этом в исследовании изучаются материалы обоих языков с использованием сравнительно-аналитического, корпусного и лингвопрагматического методов. Результаты показывают, что аббревиатуры выполняют функции наименования и обращения в обоих языках, однако механизм их реализации различен. В частности, в то время как в английском языке сокращения часто используются лексически и независимо от контекста, в каракалпакском языке они более контекстно-зависимы и носят институциональный характер. Кроме того, сокращения играют важную роль в обеспечении связности внутри текста. В результате выявлено, что сокращения являются важным лингвистическим средством, повышающим эффективность газетного дискурса.

Ключевые слова: сокращения, газетный дискурс, референция, номинация, когезивность, лингвопрагматика, английский язык, каракалпакский язык.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the referential and nominative functions of abbreviations in English and Karakalpak newspaper discourse. First of all, the formation of abbreviations based on the principle of language economy and their role in discourse are highlighted. At the same time, the study examines materials from both languages using comparative-analytical, corpus, and linguo-pragmatic methods. The results show that abbreviations perform naming and reference functions in both languages, but the mechanism of their implementation is different. In particular, while abbreviations in English are often lexical and used context-independently, in Karakalpak they are more context-dependent and institutional in nature. In addition, abbreviations play an important role in ensuring coherence within the text. As a result, it is determined that abbreviations are an important linguistic tool that increases the effectiveness of newspaper discourse.

Keywords: abbreviations, newspaper discourse, reference, nomination, cohesion, linguopragmatics, English language, Karakalpak language.

Kirish. Avvalo, zamonaviy tilshunoslikda qisqartmalar (abbreviations) til tizimining muhim va faol rivojlanayotgan komponenti sifatida qaraladi, chunki ular lingvistik iqtisodiylik prinsipini amalga oshiradi, ya'ni kamroq shakl orqali ko'proq ma'lumot

uzatishga xizmat qiladi [8]. Shu bilan birga, global kommunikatsiya jarayonlarining jadallashuvi, axborot hajmining ortishi va ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi qisqartmalarning keng qo'llanilishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, gazeta diskursi zamonaviy kommunikatsiyaning eng muhim shakllaridan biri bo'lib, u tezkorlik, aniqlik va ixchamlik kabi xususiyatlarga ega. Ya'ni, gazeta matnlari o'quvchiga qisqa vaqt ichida maksimal darajada axborot yetkazishi lozim. Shuning uchun, lingvistik kompressiya vositalari, xususan qisqartmalar, ushbu diskursning ajralmas elementi hisoblanadi.

Shuningdek, qisqartmalar faqat formal qisqarish natijasi emas, balki ular murakkab funksional yuklamaga ega bo'lgan lingvistik birliklardir. Xususan, ular:

- nominativ (nomlash),
 - referensial (murojaat qilish),
 - kohesiv (bog'lash),
 - pragmatik (ta'sir ko'rsatish)
- funksiyalarni bajaradi [1].

Birinchi, nominativ funksiya orqali qisqartmalar murakkab nomlarni ixcham shaklda ifodalaydi, ya'ni ular yangi nomlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, xalqaro tashkilotlar yoki davlat institutlari qisqartma shaklda tez va qulay ifodalanadi.

Ikkinchi, referensial funksiya yordamida qisqartmalar matn ichida qayta ishlatilib, ortiqcha takrori kamaytiradi va matnning izchilligini ta'minlaydi. Natijada, diskurs kohesiv va yaxlit holga keladi [3].

Bundan tashqari, ingliz va qoraqalpoq tillari o'rtasidagi tipologik farqlar qisqartmalar tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ya'ni, ingliz tili analitik va innovatsiyaga ochiq bo'lib, qisqartmalar tezda leksiklashadi va mustaqil birlikka aylanadi [6]. Aksincha, qoraqalpoq tili agglutinativ va normativ xususiyatga ega bo'lgani sababli, qisqartmalar ko'proq institutsional va kontekstga bog'liq holda ishlatiladi. Shu bilan birga, zamonaviy lingvistik nazariyalar ham qisqartmalarni turli jihatlardan izohlaydi. Masalan, Zipf va Martinet iqtisodiylik prinsipini asoslab bersa [7;8], Halliday va Hasan diskurs kohesiyasini tushuntiradi [5], Kubryakova esa kognitiv jihatni ta'kidlaydi [2, 543-555]. Shu sababli, ushbu maqolaning asosiy maqsadi gazeta diskursida qisqartmalarning referensial va nominativ funksiyalarini ingliz va qoraqalpoq tillari misolida chuqur va qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Metodologiya. Avvalo, mazkur tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi, ya'ni nazariy va empirik tahlil o'zaro uyg'unlashtirildi. Shu bilan birga, tadqiqotning asosiy maqsadi qisqartmalarning referensial va nominativ funksiyalarini chuqur o'rganish bo'lganligi sababli, bir nechta ilmiy metodlar ketma-ket va tizimli ravishda qo'llanildi.

Birinchi, qiyosiy-tahliliy metoddan foydalanildi, ya'ni ingliz va qoraqalpoq gazeta diskurslaridagi qisqartmalar o'zaro solishtirildi. Bu orqali, har ikkala tilning qisqartma tizimidagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlab olindi. Xususan, nominativ va

referensial funksiyalarning amalga oshirilish darajasi hamda ularning diskursdagi roli qiyosiy jihatdan tahlil qilindi.

Ikkinchidan, korpus tahlili metodi qo'llanildi, ya'ni real gazeta matnlari asosida qisqartmalar tanlab olindi va ularning amaliy qo'llanishi o'rganildi. Xususan, qoraqalpoq gazeta materialidan JShJ, QMU, BMSH, PQ-70, mln., %, ga kabi qisqartmalar ajratib olinib, ular diskurs doirasida tahlil qilindi. Shu bilan birga, ingliz tilidagi BBC, NATO, EU, GDP kabi qisqartmalar ham tanlab olinib, ularning funksional xususiyatlari o'rganildi. Natijada, empirik ma'lumotlar asosida qisqartmalarning real qo'llanish modeli aniqlab olindi.

Uchinchidan, lingvopragmatik yondashuvdan foydalanildi, ya'ni qisqartmalarning nafaqat strukturaviy, balki kommunikativ va pragmatik funksiyalari ham tahlil qilindi. Boshqacha aytganda, qisqartmalar:

- qanday kontekstda ishlatiladi,
- qanday ma'no yuklaydi,
- o'quvchi tomonidan qanday qabul qilinadi

kabi jihatlar chuqur o'rganildi. Shu orqali, qisqartmalarning diskursdagi real kommunikativ vazifasi aniqlab berildi.

To'rtinchidan, funksional tahlil metodi qo'llanilib, qisqartmalarning asosiy funksiyalari alohida o'rganildi. Ya'ni, ularning:

- nominativ funksiyasi (nomlash vositasi sifatidagi roli),
- referensial funksiyasi (matn ichida qayta murojaat qilish xususiyati)

alohida tahlil qilindi. Natijada, qisqartmalarning diskursdagi funksional yuklamasi tizimli ravishda ochib berildi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda, materiallar yig'ildi va saralandi. Ikkinchi bosqichda, qisqartmalar strukturaviy jihatdan klassifikatsiya qilindi. Uchinchi bosqichda, ularning funksional xususiyatlari tahlil qilindi. Nihoyat, to'rtinchi bosqichda olingan natijalar qiyosiy va nazariy jihatdan umumlashtirildi.

Umuman olganda, qo'llanilgan metodlar majmui qisqartmalarning gazeta diskursidagi referensial va nominativ funksiyalarini har tomonlama va chuqur tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar. Avvalo, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, qisqartmalar har ikkala tilda nominativ funksiya bajaradi, ya'ni ular murakkab nomlarni ixcham shaklda ifodalaydi va yangi nomlash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Masalan, ingliz tilida:

- NATO (North Atlantic Treaty Organization)
- BBC (British Broadcasting Corporation)
- EU (European Union) [9]

qisqartmalari mustaqil nom sifatida ishlatiladi. Ya'ni, ular to'liq nom o'rnini bosadi va o'quvchi tomonidan izohsiz tushuniladi.

Shu bilan birga, qoraqalpoq tilida:

- JSHJ (Juwapkershiligi sheklengen jamiyet)
- QMU (Qaraqalpaq mámleketlik universiteti)
- BMSH (Birlesken milletler shólkemi) [4]

kabi qisqartmalar mavjud bo'lib, ular asosan rasmiy va institutsional nomlashda qo'llaniladi.

Biroq, muhim farq shundaki, ingliz tilida qisqartmalar ko'pincha mustaqil leksik birlik sifatida ishlatiladi, holbuki, qoraqalpoq tilida ular ko'pincha to'liq shakl bilan birga beriladi va keyinchalik qisqartiriladi.

Bundan tashqari, ingliz tilida qisqartmalar fonetik jihatdan ham integratsiyalashadi, ya'ni ular so'z kabi talaffuz qilinadi (masalan, NATO). Aksincha, qoraqalpoq tilida qisqartmalar harflab o'qiladi, bu esa ularning grafik xususiyatini saqlab qoladi.

Natijada, nominativ funksiya ingliz tilida yanada mustaqil va rivojlangan xarakterga ega ekanligi aniqlanadi, qoraqalpoq tilida esa u ko'proq normativ va institutsional xarakterga ega.

Qisqartmalarining referensial funksiyasi. Avvalo, ta'kidlash lozimki, referensial funksiya gazeta diskursida qisqartmalarining eng muhim funksiyalaridan biri hisoblanadi, chunki u matn ichida obyektlarga qayta murojaat qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu funksiya matnning izchilligini ta'minlashda, ya'ni kohesivlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Birinchiidan, ingliz tilida referensial qisqartmalar ko'pincha kontekstdan mustaqil ravishda qo'llaniladi, ya'ni ular bir marta to'liq shaklda berilgach, keyingi matnda izohsiz ishlatiladi. Masalan, *European Union (EU)* birinchi marta berilgach, keyingi gaplarda faqat *EU* ishlatiladi. Natijada, o'quvchi bu qisqartmani tez va oson idrok etadi, bu esa kommunikativ samaradorlikni oshiradi.

Ikkinchiidan, qoraqalpoq tilida referensial funksiya aksincha, yanada tizimli va formal xarakterga ega. Ya'ni, dastlab to'liq nom beriladi, so'ngra esa qisqartma izchil qo'llanadi. Masalan, Qaraqalpaq mámleketlik universiteti shaklida berilib, keyingi matnda QMU ishlatiladi. Shunday qilib, referensial tizim o'quvchiga moslashgan holda aniq va tushunarli shaklda tashkil etiladi.

Bundan tashqari, referensial funksiya matn ichida referensial zanjir hosil qiladi, ya'ni bir xil obyekt turli gaplarda qisqartma orqali qayta ifodalanadi. Natijada, matn semantik jihatdan yaxlitlashadi va o'quvchi uchun mantiqiy bog'lanish saqlanadi.

Shu bilan birga, ingliz tilida referensial birliklar ko'pincha keng auditoriya uchun tushunarli bo'lib, ular global kontekstda ishlatiladi, holbuki, qoraqalpoq tilida qisqartmalar ko'proq lokal va institutsional kontekstga bog'liq bo'ladi.

Uchinchidan, qisqartmalar referensial funksiya orqali matnning kohesivligini ta'minlaydi, ya'ni ular gaplar o'rtasida semantik bog'lanishni mustahkamlaydi.

Avvalo, ingliz tilida qisqartmalar:

- ortiqcha takroni kamaytiradi,
- matnni ixchamlashtiradi,
- o'qish jarayonini tezlashtiradi.

Bundan tashqari, ular sarlavhalarda ham keng qo'llaniladi, natijada esa o'quvchining e'tibori tez jalb qilinadi.

Shu bilan birga, qoraqalpoq tilida qisqartmalar kohesivlikni yanada tizimli tarzda ta'minlaydi. Ya'ni, qisqartma matnning markaziy referensial elementi sifatida takrorlanadi va bir necha gap davomida asosiy semantik birlik sifatida xizmat qiladi.

Demak, qisqartmalar nafaqat iqtisodiylik vositasi, balki diskursni tashkil etuvchi muhim strukturaviy element ham hisoblanadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi umumlashtirilgan natijalarga kelish mumkin:

- ingliz tilida qisqartmalar → mustaqil, moslashuvchan, tez idrok qilinadi
- qoraqalpoq tilida qisqartmalar → kontekstga bog'liq, normativ, tizimli

Shuningdek, ingliz tilida referensial birliklar ko'proq global kommunikatsiyaga xizmat qilsa, qoraqalpoq tilida ular institutsional diskursga xizmat qiladi.

Muhokama. Avvalo, olingan natijalar qisqartmalar til iqtisodiyoti qonuni asosida shakllanishini tasdiqlaydi, chunki ular orqali minimal shakl bilan maksimal ma'no uzatiladi. Shu bilan birga, gazeta diskursining ixchamlik talabi qisqartmalarning keng qo'llanilishiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, nominativ funksiya nuqtai nazaridan ingliz tili yanada rivojlangan tizimga ega ekanligi aniqlanadi, chunki qisqartmalar tezda leksiklashadi va mustaqil birlik sifatida ishlatiladi. Aksincha, qoraqalpoq tilida qisqartmalar ko'proq rasmiy va institutsional xarakterga ega bo'lib, normativ qoidalarga asoslanadi.

Shuningdek, referensial funksiya jihatidan ham muhim farqlar mavjud. Bir tomondan, ingliz tilida referensiya kommunikativ qulaylikni ta'minlaydi va o'qish jarayonini tezlashtiradi. Ikkinchi tomondan esa, qoraqalpoq tilida referensiya aniqlik va tushunarlikni oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, lingvopragmatik jihatdan qisqartmalar o'quvchiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ingliz tilida qisqartmalar tez idrok qilinadi va keng auditoriya uchun tushunarli bo'ladi, holbuki, qoraqalpoq tilida ular ko'proq kontekst orqali tushuniladi.

Natijada, ushbu farqlar tillarning tipologik xususiyatlari bilan izohlanadi, ya'ni ingliz tili analitik va moslashuvchan bo'lsa, qoraqalpoq tili agglutinatив va tizimli xarakterga ega.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, gazeta diskursida qisqartmalar muhim lingvistik va diskursiv birlik sifatida namoyon bo'ladi. Birinchidan, nominativ funksiya orqali ular murakkab nomlarni ixcham shaklda ifodalaydi va yangi nomlash tizimini yaratadi.

Ikkinchidan, referensial funksiya orqali ular matn ichida izchillikni ta'minlaydi va kohesivlikni kuchaytiradi. Uchinchidan, ingliz va qoraqalpoq tillari o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Xususan, ingliz tilida qisqartmalar mustaqil va leksiklashgan bo'lsa, qoraqalpoq tilida ular kontekstga bog'liq va normativ xarakterga ega. To'rtinchidan, qisqartmalar nafaqat lingvistik iqtisodiylik vositasi, balki diskursni tashkil etuvchi muhim mexanizm sifatida ham xizmat qiladi. Natijada, qisqartmalarni o'rganish tilshunoslikda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanligi aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bauer L. English word-formation. – Cambridge university press, 1983.
2. Booij, G. (2010). Construction morphology. *Language and linguistics compass*, 4(7), 543-555.
3. Crystal, D., & Alan, C. L. (Eds.). (2023). *A dictionary of linguistics and phonetics*. John Wiley & Sons.
4. «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasi. (2025). Nókis.
5. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (2014). *Cohesion in english*. Routledge.
6. Marchand, H. (1960). The categories and types of present-day English word-formation. (*No Title*).
7. Martinet, A. (1962). A functional view of language: being the Waynflete lectures delivered in the College of St. Mary Magdalen, Oxford, 1961. (*No Title*).
8. Quirk, R., & Crystal, D. (2010). *A comprehensive grammar of the English language*. Pearson Education India.
9. *The Guardian*. (2025). London, UK.
10. Zipf, G. K. (1949). *The Principle of Least Effort*. CH3.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934